

Weronika Pokojska, weronika.pokojska@doctoral.uj.edu.pl
Uniwersytet Jagielloński, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej

Szlaki kultury industrialnej jako element procesu rewitalizacji obszarów przemysłowych

Słowa kluczowe: szlak kulturowy, rewitalizacja, European Route of Industrial Heritage, Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego

Abstrakt

W artykule zestawiono ze sobą procesy rewitalizacji i tworzenia szlaków kultury industrialnej oraz przeprowadzono analizę wspólnych płaszczyzn dla obu zagadnień. Wynika to z obserwacji, iż turystyka kulturowa może kreować nowe funkcje dla obszarów rewitalizowanych, a skutecznym narzędziem tego procesu są szlaki kulturowe. Pierwsza część artykułu przedstawia korzyści wynikające z przynależności obiektu przemysłowego do szlaku oraz studium najbardziej, w kontekście dziedzictwa industrialnego, reprezentatywnego z nich – European Route of Industrial Heritage. Druga część stanowi próbę scharakteryzowania wybranych aspektów relacji między procesem rewitalizacji a rozwojem turystyki kulturowej.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest wykazanie wspólnych płaszczyzn dla procesów rewitalizacji i organizacji szlaków kulturowych oraz korzyści płynących z takiej formy turystyki kulturowej z perspektywy rewitalizowanych obszarów przemysłowych. Analiza teoretyczna (*desk research*) uzupełniona jest o studium European Route of Industrial Heritage oraz przykłady rozwiązań zaobserwowanych na szlakach kultury industrialnej w Polsce i Niemczech.

Rewitalizacja jest procesem złożonym, obejmującym szereg działań naprawczych, od modernizacji, remontów i rewaloryzacji zastanej infrastruktury, przez wprowadzanie nowych funkcji adekwatnych do lokalnych potrzeb, aż po działania aktywizujące gospodarkę i „przywrócenie równowagi życia społecznego” [Markowski, Stawasz, Sikora 2005 za: www.forumrewitalizacji.pl, 10.2.2017]. „Powiązanie spraw społecznych, gospodarczych i technicznych w procesach rewitalizacji to nie tylko sprawa terminologiczna, ale istota zagadnienia, które w odróżnieniu od tradycyjnych ujęć odnosi się do całości życia miasta, a nie tylko do jego formy” podkreślają eksperci z Forum Rewitalizacji [tamże].

Poszukując nowych funkcji dla dużych obszarów przemysłowych, odnajduje się je często w sektorze kultury i turystyki kulturowej. A. Mikos von Rohrscheidt [2010, s. 15] nazywa turystyką kulturową „te wszystkie grupowe lub indywidualne spotkania uczestników podróży z wytworami kultury (...), skutkujące jakościowym powiększeniem ich wiedzy o niej i o zorganizowanym przez człowieka świecie otaczającym jako jej wytworze”. K. Orzechowska-Kowalska [2009, s. 4] podkreśla dualny charakter tego typu turystyki, który wydaje się istotny z punktu widzenia omawianego problemu. Z jednej strony stwarza ona „szerokie możliwości promowania wartości kulturowych oraz ich kultywowania”, jednocześnie stanowiąc podstawę „ekonomiczną dla ich zachowania”.

Turystyka kulturowa jest pojęciem bardzo szerokim, ale w swym podstawowym znaczeniu obejmującym wszystkie przejawy działalności kulturalnej, które motywują mieszkańców i turystów do obejrzenia, doświadczenia i uczestniczenia. Do takiej działalności należy zaliczyć wydarzenia cykliczne czy duże festiwale, ale też po prostu wystawy stałe

w muzeach i galeriach oraz możliwość zobaczenia czy wejścia do obiektu. W poniższej pracy kluczowa będzie działalność przybierająca formę szlaków kulturowych.

Ł. Gawęł [2012, s. 19] wskazuje, w kontekście przemysłowego dziedzictwa Śląska, na konieczność wykorzystywania go dla czterech, rozwijanych równolegle, aktywności:

- „turystyki kulturowej, której podstawą będą najcenniejsze zabytki techniki;
- oferty kulturalnej prezentowanej w przestrzeniach przemysłowych;
- edukacji, zarówno dzieci i młodzieży (edukacja regionalna), jak i przybywających gości w zakresie dziejów regionu i unikatowego dziedzictwa materialnego oraz niematerialnego;
- działalności komercyjnej wykorzystującej niepowtarzalne walory przestrzeni przemysłowych”.

Wszystkie te zadania i cele, pisze autor, są realizowane i osiągnane w obiektach należących do szlaku właśnie – Szlaku Zabytków Techniki.

Ł. Gawęł [2011, s. 76; por. Mikos von Rohrscheidt 2008] definiuje szlak kulturowy jako „wytyczony i oznakowany szlak materialny, łączący obiekty i miejsca według ustalonego kryterium tematyki, będące unikatowym i reprezentatywnym przykładem ilustrującym szeroko pojęty dorobek kulturowy danego regionu, społeczności, (...) powinien umożliwiać poznanie i popularyzować dziedzictwo niematerialne, traktując oba te obszary jako nierozdzielalną całość”. W celu lepszego zorganizowania oferty turystycznej, obiekty przemysłowe łączone są w szlaki kultury industrialnej, np. Szlak Zabytków Techniki na Śląsku, The Industrious East w Wielkiej Brytanii czy Route Industriekultur na obszarze Zagłębia Ruhry w Niemczech.

Włączenie obszaru rewitalizowanego do szlaku – korzyści

Przyczyny powstawania szlaków oraz płynące z tego korzyści są bardzo różne. Przynależność do sieci usprawnia komunikację między zarządcami obiektów o wspólnej historii czy tematyce pierwotnej działalności w regionie, co sprzyja wypracowywaniu większego zainteresowania dziedzictwem industrialnym i kształtowaniu świadomości jego istotności chociażby w perspektywie lokalnej. Ponadto pod wspólną marką obiekty mają zarówno większą szansę na pozyskanie środków, jak i na generowanie zysków poprzez duże wydarzenia kulturalne, których samodzielna organizacja dla poszczególnych obiektów nie byłaby możliwa. Synergia, powstająca w wyniku sieciowania, zwiększa także możliwości w dziedzinie promocji.

Szlak, ogólnie rzecz ujmując, powinien opierać się na historii i tożsamości obszaru oraz uwypuklać jego wyjątkowość, jako że „jedną z najważniejszych cech unikatowych regionu stanowi właśnie dziedzictwo (materialne i niematerialne), jego historia, tradycja i kultura” [Gawęł 2011, s. 175]. Ł. Gawęł [tamże, s. 96] wymienia ponadto szereg korzyści, szczególnie istotnych z punktu widzenia jednostek samorządu terytorialnego, płynących z funkcjonowania szlaku kulturowego:

- „wzrost poczucia przynależności mieszkańców;
- wzrost zainteresowania wśród turystów;
- powstanie nowych podmiotów gospodarczych;
- rozwój infrastruktury;
- możliwość poprawy konkurencyjności gminy;
- wzrost zainteresowania środowisk naukowych i akademickich;
- wzrost świadomości mieszkańców co do wartości własnego dziedzictwa;
- zmiana nastawienia mieszkańców co do możliwości samorealizacji w miejscu urodzenia;
- stymulowanie rozwoju środowiska lokalnego;
- wykorzystanie potencjału dawnych mieszkańców miejscowości”.

Eksperti z Forum Rewitalizacji zauważają, że poza podstawowym, definicyjnym rozumieniem, rewitalizacja to proces, który musi być oparty na współpracy przedstawicieli sektora publicznego, lokalnych przedsiębiorców a także innych ważnych aktorów życia społecznego – na przykład związków wyznaniowych. W ramach działań rewitalizacyjnych „prowadzone jest szereg wielowątkowych, wzajemnie uzupełniających się i wzmacniających działań, mających na celu wywołanie jakościowej pozytywnej zmiany na zidentyfikowanym obszarze”, których celem „jest najczęściej znalezienie dla tego terenu nowego zastosowania lub przywrócenie jego pierwotnego stanu i funkcji, tak, aby wykorzystać ich potencjał (...)” [www.forumrewitalizacji.pl, 10.02.2017].

Z łatwością można więc dostrzec, że w kwestiach społeczno-gospodarczych procesowi rewitalizacji i szlakom kulturowym przyświecają podobne idee, w tym: rozwój lokalny, aktywizacja społeczności, pobudzenie zainteresowania dla własnej historii i tożsamości wśród mieszkańców, ogólna poprawa kondycji obszaru poprzemysłowego.

Koncepcja European Route of Industrial Heritage (ERIH)

W celu przybliżenia jak skonstruowany jest szlak kulturowy, przeprowadzone zostanie krótkie studium przypadku European Route of Industrial Heritage – szlaku, który prowadzi przez 45 europejskich krajów i obejmuje ponad 1 350 miejsc dziedzictwa przemysłowego na całym kontynencie: od Islandii i północnej Norwegii, po miejsca na Maderze czy dalekich wyspach greckich. Za wspólny cel uznano ochronę zabytków europejskiego dziedzictwa przemysłowego oraz wykorzystanie ich jako bazy do rozwoju często bardzo zdegradowanych regionów [www.erih.de, 28.02.2017].

Początki ERIH sięgają roku 1999, kiedy powstała koncepcja stworzenia europejskiej sieci, która pozwoli rozwinąć zachowane (jeszcze) dziedzictwo industrialne i wypromować markowy produkt turystyczny. Partnerzy z Belgii, Holandii, Niemiec i Wielkiej Brytanii uzyskali dofinansowanie z Unii Europejskiej w ramach programu INTERREG-IIC (North-West-Europe). Dwa lata później został przedstawiony tzw. *masterplan*, który zawierał zarówno analizę potencjału turystyczno-gospodarczego kultury industrialnej, jak i strukturę sieci wraz z kryteriami wyboru obiektów oraz szlakami regionalnymi i tematycznymi. W latach 2003-2008 utworzono pierwotną sieć, na którą składały się obiekty z państw wnioskujących, jednak już pod koniec okresu finansowania możliwe było rozszerzenie szlaku o obiekty spoza grupy aplikującej [tamże, 14.06.2015].

ERIH, stanowiąc platformę wymiany doświadczeń między obiektami, ma umożliwić realizowanie wspólnych strategii marketingowych i wydarzeń ponad granicami państw. Co ciekawe, z punktu widzenia zarządzania dziedzictwem, w celach działalności ERIH wyraźnie położony jest nacisk na postrzeganie sieci jako marki. To z kolei przełożyło się na wypracowanie jednolitej identyfikacji wizualnej obejmującej wzór logo, oznaczeń obiektów i materiałów informacyjnych [tamże, 14.06.2015].

Szkielet European Route of Industrial Heritage stanowią wyznaczone punkty kotwiczne i szlaki tematyczne – z podziałem na kraje, regiony lub kategorie związane z przemysłem. Wyróżniono następujące szlaki tematyczne:

- energia,
- krajobraz przemysłowy,
- mieszkalnictwo i architektura,
- papier,
- produkcja i handel,
- przemysł i wojna,
- przemysł włókienniczy,
- przemysł wydobywczy (górnictwo),
- sól,
- transport i komunikacja,
- usługi i czas wolny,
- woda,
- żelazo i stal
- Xtra: muzea firmowe i zwiedzanie linii produkcyjnych,
- Xtra: obiekty UNESCO¹ [tamże, 28.02.2017].

¹ Tłum. autora.

Oczywiście niektóre obiekty, ze względu na swoją specyfikę, zaklasyfikowane zostały do kilku kategorii. Na przykład Fagus-Werk w dolnosaksońskim Alfeld an der Leine, w którym produkowane są po dziś dzień kopyta szewskie (ryc. 1) [www.fagus-grecon.de, 16.03.2017], należy z oczywistych względów do tras tematycznych „produkcja i handel” i „Xtra: muzea firmowe i zwiedzanie linii produkcyjnych”.

Ryc. 1. Wystawa poświęcona produkcji w Fagus-Werk
Źródło: W. Pokojska.

Ryc. 2. Modernistyczna architektura Fagus-Werk
Źródło: W. Pokojska.

Ponadto obiekt przynależy do kategorii „mieszkalnictwo i architektura”, ponieważ budynki fabryczne z 1911 r. stanowią pionierskie dzieło modernizmu (ryc. 2), młodego i wówczas niezbyt znanego architekta Waltera Gropiusa – późniejszego założyciela Bauhausu [www.fagus-werk.com/de, 28.02.2017]. Z racji wpisania obiektu na Listę światowego dziedzictwa UNESCO w 2011 r., bowiem „poprzez rewolucyjne zastosowanie szkła i estetykę funkcjonalną zapowiada modernizm (...). Kompleks ilustruje ważny etap w rozwoju architektury i wzornictwa przemysłowego w Europie i Ameryce Północnej” [www.unesco.pl/?id=293, 28.02.2017], jest także uwzględniony na trasie „Xtra: obiekty UNESCO” [www.erih.de, 28.02.2017].

Wszystkie dane na stronie European Route of Industrial Heritage przedstawiane są za pomocą różnych kluczy, które mają ułatwić planowanie podróży: od map z podziałem na regiony i kraje, przez miniatury symbolizujące poszczególne gałęzie przemysłu, po alfabetyczny spis obiektów. Ponadto na stronie serwisu ERIH dostępna jest m.in. sekcja poświęcona historii przemysłu w poszczególnych państwach (np. w Belgii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Luksemburgu, Niemczech, Norwegii) oraz zbiór krótkich biografii pionierów i ważnych postaci epoki industrializacji, np. Laury Ashley, Wenera von Braun, Henriego Nestlé, Gerharda Philippsa, Williama Wilkinsona [www.erih.de, 14.06.2015].

Aby obiekt mógł być uznany za punkt kotwiczny, czyli „kamień milowy europejskiej kultury industrialnej o wyjątkowej wartości historycznej i atrakcyjności turystycznej i jakości”², musi być spełniony szereg kryteriów, jednak nie jest obligatoryjne posiadanie wszystkich wymienionych cech. Punkt kotwiczny powinien m.in.: być miejscem autentycznym o dużym znaczeniu symbolicznym i, w najlepszym wypadku, znaczeniu ponadregionalnym (w przypadku obiektów niehistorycznych, np. nowych muzeów, kryterium decydującym jest charakter ekspozycji); opowiadać swoją historię poprzez dobre wystawy i ekspozycje³; oferować oprowadzanie w różnych językach, mieć program lekcji muzealnych dla dzieci, pokazy demonstracyjne maszyn itd.; włączać swoje otoczenie do organizacji wystaw czy imprez; powinien pracować nad rozwojem innowacyjnych sposobów wykorzystania dostępnej przestrzeni [tamże, 14.06.2015].

Jeśli chodzi o obiekty z Polski, to wśród punktów kotwicznych ERIH znajdują się: Zabytkowa Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach, Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido” w Zabrze, Muzeum Browaru „Żywiec” w Żywcu, Manufaktura – Muzeum Fabryki w Łodzi, Tyskie Browarium, Stara Kopalnia Centrum Nauki i Sztuki w Wałbrzychu oraz Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego EXPLOSEUM – DAG Fabrik Bromberg Alfreda Nobla w Bydgoszczy [tamże, 28.02.2017].

Od 2010 roku, „jako jedyny szlak z Europy Środkowej i Wschodniej” do grona tras ERIH dołączył Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego [www.zabytkitechniki.pl, 28.02.2017]. Obejmuje on „nieruchome dobra kultury przemysłowej związane z różnego rodzaju działalnością produkcyjną podejmowaną przez ludzi, która była rezultatem rewolucji przemysłowej i następujących w jej wyniku procesów modernizacyjnych” [Hajduga 2016, s. 53], oraz jest unikalnym w skali kraju szlakiem pokrywającym prawie całe „spectrum dziedzictwa industrialnego” [tamże, s. 64; zob. Pokojska 2016, s. 192-194].

Analizując powyższe dane można gorzko stwierdzić, że „to co wielkie, niecodzienne, spektakularne, uznane, rozpoznawalne i przystępne, będzie na ogół faworyzowane, reszta zaś ignorowana” [Ashworth 2007, s. 36] i zadać pytanie – co z pozostałymi obiektami? Szczególnie tymi niedofinansowanymi, które nigdy nie osiągną wysokiego poziomu merytorycznego i infrastruktury turystycznej? Z pewnością każdy szlak będzie oparty na pewnej wybiórczości i subiektywności w doborze obiektów, ale należy pamiętać, iż jest

² „Standorte mit besonderer historischer Bedeutung und herausragender touristischer Attraktivität und Qualität“ [www.erih.de, 14.06.2015]. Tłum. autorka.

³ „erzählt seine und/oder die präsentierte Industrie-Geschichte mit einer guten Ausstellung“ [www.erih.de, 14.06.2015]. Tłum. autorka.

to wybór podyktowany stosunkowo wysoko postawionymi wymaganiami i bardzo nowoczesnym podejściem do dziedzictwa industrialnego. Na szlakach mają znaleźć się miejsca szczególnie, najlepiej oddające charakter regionu, dziedziny przemysłu czy społeczności.

Rewitalizacja a szlaki kulturowe – wybrane aspekty

Rozważając relacje między procesem rewitalizacji obiektów poprzemysłowych a szlakami kultury industrialnej, należy mieć na uwadze kilka kwestii⁴.

Dokumentacja

Zaplanowanie koncepcji szlaku częściowo wymaga podobnej pracy dokumentacyjnej, co proces rewitalizacji. Do przeprowadzenia obu projektów konieczne jest zebranie danych o obiektach: materiałów kartograficznych, dokumentów i fotografii archiwalnych, określenie współczesnych potrzeb interesariuszy za pomocą konsultacji społecznych itd. Wszystkie te informacje służą interpretacji dostępnego zasobu infrastrukturalnego i powinny stanowić podstawę dla programów edukacyjnych, koncepcji wystaw czy rozplanowania przestrzeni rekreacyjnych.

Wdrożenie koncepcji szlaku jest jednak możliwe tylko wtedy, gdy pewne etapy rewitalizacji zostały już zakończone. Na przykład, gdy po koniecznych remontach i budowach, obiekt jest na tyle zabezpieczony i zagospodarowany, że możliwy jest wstęp i korzystanie z niego. Ponadto musi być pod wieloma względami maksymalnie atrakcyjny, przy jednoczesnym zachowaniu jego autentyczności i wartości historycznej [Gaweł 2011, s. 127]. Dodatkowo podczas pobytu na szlaku turysta powinien mieć dostęp do infrastruktury sanitarnej czy punktów gastronomicznych.

Infrastruktura

Obszary mające przeszłość industrialną, dzięki swym cechom charakterystycznym, stanowią idealną podstawę dla organizowania szlaków.

Przed wszystkim zarządzanie obszarami poprzemysłowymi, ze względu na duże powierzchnie terenów, wymaga „wielowymiarowej współpracy podmiotów z różnych sfer administracyjnych oraz współpracy z podmiotami prywatnymi”, jak zauważa A. Piotrowska [2012, s. 85], a sama rewitalizacja to „skoordynowany proces prowadzony wspólnie” [tamże, s. 82] przez różne podmioty, który musi angażować różne środowiska i reprezentantów odmiennych grup by odnieść sukces. To samo stanowisko odnosi się do praktyki konstruowania szlaków i ożywiania regionu za pomocą turystyki kulturowej. Skompletowanie zespołu osób różniących się chociażby wykonywanym zawodem już umożliwia spojrzenie na obiekty i ich potencjał z odmiennych, uzupełniających się perspektyw. Pozwoli na wypracowanie koncepcji szlaku czerpiącego z walorów przyrodniczych, urbanistycznych i architektonicznych obiektów. Animatorzy i edukatorzy mogą przygotować atrakcyjny program edukacyjny czy aktywizujący okolicznych mieszkańców; muzealnicy wystawę zdjęć archiwalnych; historycy opracują publikacje o obiektach, a przy pomocy grafików i działu marketingu powstanie rozpoznawalna identyfikacja wizualna.

Tereny poprzemysłowe to zwykle duże i dobrze skomunikowane przestrzenie zlokalizowane w strategicznych punktach w sąsiedztwie miast lub korzystnie wkomponowane w „komunikacyjne sieci regionów” [Piotrowska 2012, s. 85], co można w łatwy sposób

⁴ Kolejność analizowanych aspektów nie jest hierarchiczna.

wykorzystać przy konstruowaniu trasy szlaku – użytkując już wytyczone przebiegi dróg i ścieżek. Jak podkreśla Ł. Gaweł [2011, s. 12-13], szlaki mogą być szczególnie wykorzystane do aktywizowania peryferii „a więc tam, gdzie koncentracja cennych obiektów jest stosunkowo niska”, bowiem „właśnie tam najłatwiej będzie dostrzec zyski płynące z połączenia poszczególnych miejsc/obiektów w zwarty, zaprojektowany i sprawnie zarządzany system”.

Obok innych cech terenów poprzemysłowych, Piotrowska [2012, s. 85] zaznacza jeszcze „brak stałych mieszkańców”. Z jednej strony jest to aspekt otwierający duże pole dla kreatywności w wykorzystaniu obiektu, bez konieczności uwzględniania kwestii istniejących np. przy rewitalizacji dzielnic miejskich. Należy jednak mieć na uwadze, że o ile teren postindustrialny nie jest sam w sobie zamieszkały, to pozostaje w ścisłym związku np. z osiedlami robotniczymi w okolicy, które są często wciąż użytkowane przez osoby utożsamiające się z dawnym zakładem. Obiekt posiada przez to absolutnie unikatową i wrażliwą „wartość tożsamości społecznej”, na którą składają się czynniki takie jak: zwyczaje związane z obiektem, ciągłość lokalnej tradycji, swojskość, postrzeganie obiektu jako pamiątki po przodkach lub wydarzeniach historycznych [Affelt 2009, s. 9-10]. Wartość tę należy włączyć, a nie wykluczyć z działań rewitalizacyjnych.

Infrastruktura obiektu industrialnego sama w sobie ma duży potencjał, który można kreatywnie wykorzystać na wiele sposobów. Mając za podstawę szereg definicji procesu rewitalizacji, w kontekście szlaków kluczowe będą wybrane aspekty, takie jak chociażby zmiana funkcji obiektu na działalność kulturalną i edukacyjną, która oczywiście w zależności od organizatora, właściciela i specyfiki obiektu może przybierać różne formy – od muzeów (np. Centrale Montemartini w Rzymie) po centra nauki (np. ScienceCenter Ferrodrom należący do Völklinger Hütte).

Różnorodność sposobów wykorzystania danego typu obiektu wydaje się być ograniczona jedynie parametrami bezpieczeństwa turystów. Za przykład niech posłuży typ budynków do gromadzenia gazu, tzw. gazometrów. Gasometer w Oberhausen (Niemcy), obecnie zaadaptowany na przestrzeń wystawienniczą i galeryjną, stał się jednym z najbardziej rozpoznawalnych obiektów poprzemysłowych na terenie Zagłębia Ruhry [www.gasometer.de, 31.05.2015]. We Wiedniu 112-letni kompleks gazometrów został zamieniony w kwartał mieszkaniowy z częścią kulturalno-usługową [www.wiener-gasometer.at/en, 14.05.2015]. Z kolei obiekt leżący w obrębie duisburskiego Landschaftsparku jest miejscem o charakterze sportowo-rekreacyjnym i służy jako zbiornik do nurkowania [www.landschaftspark.de, 31.05.2015].

Ożywienie społeczno-gospodarcze

Kluczowe dla procesu rewitalizacji są społeczna akceptacja i poparcie lokalnej społeczności [Domański, Ziobrowski 2011, s. 25 za: Piotrowska 2012, s. 82]. Z pewnością jest to jeden z najtrudniejszych elementów procesu, gdyż nigdy nie ma pewności czy i w jaki sposób dany pomysł czy realizacja zostaną ostatecznie przyjęte i użytkowane.

Niemniej, identyfikacja obiektów i ich nobilitacja dzięki umieszczeniu na szlaku, podnosi wartość tegoż dziedzictwa wśród społeczności lokalnej, która dotychczas mogła nie traktować obiektów postindustrialnych w swym najbliższym otoczeniu jako czegoś wartościowego. „Powszechna rozpoznawalność przyczynia się niejako do weryfikacji wartości obiektu w oczach mieszkańców regionu, w którym dany zabytek się znajduje” podkreśla Ł. Gaweł [2011, s. 13].

Lokalna społeczność, którą z obiektami łączy wyjątkowa więź, może być włączona do procesu rewitalizacji czy szlaku na różne sposoby. Świetnym sposobem jest praktyka zatrudniania jako przewodników osób utożsamiających się z miejscem, które np. kiedyś tam pracowały [www.landschaftspark.de, 31.05.2015]. Jest to o tyle cenna współpraca,

że gwarantuje przewodnikowi poczucie przynależności i możliwość podzielenia się swoim doświadczeniem i opowieściami, a zwiedzającemu oferuje spotkanie z „żywą” historią, z jej naocznym świadkiem.

Dużą rolę odgrywa humanistyczne [zob. Batko 2012, Kostera 2012] podejście do obszaru rewitalizowanego, które uwzględniać będzie w mniejszym stopniu potrzeby inwestora, a w większym mieszkańców i osób ostatecznie mających korzystać z obiektu. Podobnie dzieje się ze szlakiem – jeżeli zostanie on w pewien sposób narzucony i nikt nie zaakceptuje treści za jego pomocą przekazywanych, szanse na użytkowanie są nikłe, bowiem „szlak kulturowy wyrasta z historii regionu, budowany jest na podstawie regionalnego dziedzictwa”, a „zachowanie jego autentycznego charakteru nie jest możliwe z pominięciem społeczności lokalnej (...)” [Gawel 2011, s. 49]. K. Skalski [2010, s. 6] pisze, że zauważalna jest pozytywna zmiana w podejściu do zarządzania i partycypacji w procesach rewitalizacyjnych: „(...) wzrasta przekonanie, że tylko rewitalizacja przyjazna dla lokalnego społeczeństwa ma szanse uzyskać jego wiarygodność i poparcie, zaś sukces wyrasta z potwierdzonego przykładami przekonania o wiarygodności projektów i o możliwości wykorzystania ich dla własnych celów – osobistych, rodzinnych, biznesowych”.

Współpracę różnych podmiotów obrazuje chociażby Landschaftspark Duisburg-Nord, gdzie poszczególne obiekty w ramach kompleksu „oddano” lokalnym organizacjom, np. wspomniany wcześniej gazometr zarządzany i użytkowany jest przez stowarzyszenie nurków Taucher im Nordpark Duisburg e.V. [www.landschaftspark.de, 14.06.2015]. Inne zaś są wynajmowane i wykorzystywane komercyjnie, w tym też do sesji zdjęciowych, filmów czy nawet do prywatnych imprez i uroczystości.

Rozwój szlaku i związane z nim ożywienie społeczno-gospodarcze nie ogranicza się tylko do przestrzeni poddanej rewitalizacji. Jeżeli oba te procesy zostaną prawidłowo przeprowadzone, wzdłuż szlaku rozwinię się infrastruktura turystyczna w postaci bazy noclegowej, usług transportowych, sklepów i restauracji czy innych komercyjnych przedsięwzięć. Jeżeli inicjatywy te mają związek z tematyką szlaku, mogą one zostać włączone do projektu na zasadzie partnerów czy wzajemnej reklamy, co znów poszerza obszar oddziaływania. Na przykład na stronie internetowej Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego [www.zabytkitechniki.pl, 28.02.2017], wchodząc w zakładki konkretnych obiektów, wyświetlają się także informacje o szlaku „Śląskie Smaki”, czyli restauracjach i hotelach w okolicy oferujących kuchnię regionalną.

Marka i identyfikacja wizualna

Sieciowanie, współpraca i komunikacja to filary działalności każdego szlaku, które prowadzą do stworzenia marki. Jest ona rozpoznawalna i widoczna w przestrzeni, a zwiedzający ma świadomość uczestniczenia w pewnej celowej, uporządkowanej strukturze. Jeśli chodzi o identyfikację wizualną, Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego można uznać za wzorcowy – pomarańczowy kolor, charakterystyczne logo i font wykorzystywane są we wszystkich materiałach informacyjnych.

Na marginesie należy wspomnieć o interesującym badaniu P. Piotrowskiego i K. Czernek [2017, s. 160-170] dotyczącym współpracy w ramach sieci Szlaku Zabytków Techniki. Analiza wykazała, że nawet w przypadku dobrze zarządzanego szlaku jako całości, wiele zależy od samych zarządców obiektów. Autorzy zauważyli bowiem duże rozbieżności w liczbie partnerów, z którymi prowadzona jest współpraca: „kooperacja między podmiotami należącymi do Szlaku nie jest jeszcze wystarczająco intensywna” [tamże, s. 168]. Ponadto okazało się, iż wspólne działania opierają się głównie na wzajemnej promocji, zaś „nie do końca dostrzegany był potencjał jaki daje podział kosztów przy okazji realizacji wspólnych przedsięwzięć (...) oraz niewystarczające było wspólne pozyskiwanie środków z zewnątrz na realizację różnych działań” [tamże].

Szlak to jednak nie tylko obiekty do niego włączone. Współpraca ze szkołami, lokalnymi organizacjami czy miłośnikami techniki i historii również przyniesie obustronne korzyści, niemożliwe do uzyskania w inny sposób. Gdy szlak stanie się marką „(...) efekt synergii faktycznie będzie występował. Zwiedzający szlak nie mogą mieć najmniejszego problemu ze zidentyfikowaniem należących do niego obiektów” [Gaweł 2011, s. 157]. A. Mikos von Rohrscheidt [2010, s. 19-20], powołując się na A. Stasiaka [2006, s. 18], określa efektem synergii, w kontekście szlaków kulturowych, „stworzenie nowej kompleksowej oferty łączącej różne atrakcje w nową jakość, obniżającą koszty przygotowania i promocji poszczególnych usług, a jednocześnie podnoszącą zadowolenie i satysfakcję turystów”. Przejawami działań na rzecz synergii są np. bilety łączone, umożliwiające wstęp do kilku obiektów w ciągu weekendu czy mapy i trasy tematyczne (subprodukty głównego szlaku).

Dla przykładu, w komunikacji marketingowej zarządcy Szlaku Zabytków Techniki (SZT) stosują różne narzędzia [zob. www.zabytkitechniki.pl, 28.02.2017]:

- system identyfikacji wizualnej oraz system oznakowania obiektów,
- dedykowany serwis internetowy, serwis Industriady, fanpage na Facebook’u, kanał SZT na serwisie YouTube,
- materiały drukowane, reklama na nośnikach zewnętrznych, publikacje prasowe,
- prezentacje szlakowe, wizyty studyjne, współpraca międzynarodowa, promocja podczas ExtraSchicht,
- gadżety (torby, koszulki, bidony itd.).

Obok działań wymienionych powyżej, zarządcy Szlaku pracują także nad rozwojem już istniejącej oferty pojedynczych obiektów włączonych do szlaku. Nacisk położony jest również na zwiększenie „dostępności obiektów oraz podniesienie standardów obsługi klienta” [www.zabytkitechniki.pl, 28.02.2017]. By uzyskać pożądane efekty opracowano i wdrożono *Indywidualne Plany Rozwoju obiektów należących do SZT* oraz *Podręcznik standardów obsługi klienta*. Ponadto regularnie przeprowadzane są szkolenia i warsztaty zarówno dla właścicieli i menadżerów obiektów, jak i dla pracowników – w tym kadry przewodnickiej [tamże, 28.02.2017]. Ostatnia z wymienionych kwestii bywa, wbrew pozorom, decydująca o sukcesie, bowiem „pracownicy organizacji stają się częścią jej wizerunku. To jak się zachowują, ale także jak wyglądają, jak się prezentują, jaką przybierają postawę – wszystko to wpływa na ogólną ocenę instytucji w oczach odwiedzających” [Gaweł 2011, s. 169].

Szlak Zabytków Techniki stał się marką, pod której szyldem powstają także subprodukty, np. Industriada, które konsekwentnie wpisują się w główną ideę szlaku kultury industrialnej. Industriada, czyli Święto Szlaku Zabytków Techniki (ryc. 3), na wzór niemieckiej ExtraSchicht odbywającej się w Zagłębiu Ruhry, staje się wydarzeniem o coraz większym zasięgu⁵, które dzięki kreatywnemu wykorzystaniu przestrzeni postindustrialnej, w zdecydowanym stopniu przyczynia się do zaktywizowania społeczności lokalnej, wzrostu świadomości własnego dziedzictwa – idąc tym tropem dalej – przyczynia się do rewitalizacji społecznej.

⁵ W 2015 roku obejmowała 372 wydarzenia w 42 obiektach zabytkowych w 27 miastach aglomeracji śląskiej [*Industriada 2015 – materiały prasowe*]. W kolejnej edycji (2016 r.) odbyło się 376 wydarzeń, w 44 obiektach w 27 miastach. Ponadto 500 podmiotów było zaangażowanych w święto, uczestniczyło 1 800 artystów, 90 tys. osób wzięło udział [*Industriada 2016 – materiały prasowe*].

Ryc. 3. Koncert „Rasa. Pieśni antracytu” w katowickim Muzeum Śląskim, finał Industriady w 2016 r.
Źródło: W. Pokojaska.

Podsumowanie

Rewitalizacja to proces wynikający ze zmian urbanistycznych, szlaki kulturowe to projekty zakorzenione w turystyce i zarządzaniu dziedzictwem kulturowym. Pozornie oba zagadnienia niewiele łączy. Analizując jednak treść definicji i założeń teoretycznych procesu rewitalizacji i szlaków kulturowych, widoczne są pewne wspólne płaszczyzny.

Przede wszystkim rewitalizacja to coś więcej niż kosztowny proces obejmujący jedynie tkankę urbanistyczną. U jego podstaw leży pobudzenie, odnowienie danego obszaru – szczególnie w aspektach społeczno-kulturowym i ekonomicznym. Ustanowienie szlaku kulturowego z kolei może znacząco wpłynąć na rozwój regionu i rewitalizację społeczną, nawet przy o wiele mniejszym zapleczu finansowym i organizacyjnym. W obu przypadkach nadrzędnym celem jest poprawienie stanu materialnych przejawów dziedzictwa kulturowego oraz aktywizacja społeczności lokalnej i turystyki, co w efekcie prowadzi do polepszenia ogólnej kondycji obszaru rewitalizowanego i regionu.

Przestrzenie poprzemysłowe, ze względu na swe immanentne cechy – fizyczne, geograficzne, ale i historyczno-społeczne – stanowią doskonałą podstawę do projektowania szlaków. Potwierdza to fakt, że wiele znaczących pomników ery industrializacji odnalazło swe miejsce w turystyce dzięki obecności na szlakach kultury przemysłowej.

Ponowne „odkrycie” swojego dziedzictwa, jego identyfikacja, może stać się także impulsem do rozwijania innych rodzajów działalności, które wraz ze szlakami mogą złożyć się na kompleksową ofertę turystyczną np. w skali regionu. Najważniejsze zdaje się być jednak samo dostrzeżenie potencjału dostępnego zasobu i jego późniejsze wykorzystanie w zrównoważony sposób, włączający wszystkich zainteresowanych.

Powstanie szlaku może przyczynić się do przywrócenia do świadomości mieszkańców tego, co ich otacza i pobudzić do refleksji odnośnie własnej tożsamości, jednocześnie nobilitując wybrane obiekty jako wartościowe i warte zachowania. To z kolei przekłada się na dalsze postępowanie i wsparcie finansowe i organizacyjne np. ze strony władz. Wzrasta też aktywność jeśli chodzi o współpracę ze szkołami czy reprezentantami sektora kreatywnego. Efekt końcowy zdaje się być zbliżony do efektów oczekiwanych przy wdrażaniu procesów rewitalizacji.

Zaprezentowane w artykule przykłady należy traktować jako wzorcowe, gdyż oczywistym jest, że nie wszystkie obiekty mają szansę trafić na szlak ponadregionalny czy też europejski. Każdy obiekt ma jednak wartość, którą można wykorzystać i wypromować – z miejscem wiąże się ciekawa historia; stanowi przykład unikatowej architektury; zachowane zostały oryginalne sprzęty; wciąż żyją pracownicy, potrafiący uruchomić zabytkowe maszyny itd.

O tym, jak bliskie sobie mogą być oba procesy, funkcjonowanie szlaku kulturowego i rewitalizacja, niech świadczy motto edycji Industriady z 2015 r., które skupione było wokół procesu pracy: „(...) za sprawą której przeszłość łączy się z terażniejszością. (...) której wynikiem jest zamiana dawnych fabryk i zakładów przemysłowych w obiekty działające w przemyśle czasu wolnego. Wykorzystując obiekty dziedzictwa przemysłowego, wprowadzając w nie funkcje i działalności pożyteczne z punktu widzenia społecznego, (...) łączymy przeszłość z terażniejszością” [Industriada 2015 – materiały prasowe]. Przytoczone słowa oddają ideę przyświecającą obu omawianym w artykule zagadnieniom: przywrócenie do pracy przestrzeni poprzemysłowych, przy pomocy nowych funkcji i pomysłów, ale czerpiąc z dorobku przeszłych pokoleń i ich historii. Chodzi bowiem nie tylko o zachowanie materialnej struktury dziedzictwa industrialnego, ale o „pracowitość, przedsiębiorczość i kreatywność, chodzi o to wszystko, co jest cenne i interesujące, co rozwój przemysłu po sobie zostawił i co nadal może wносить do współczesnego życia” [Handsuh 2016, s. 12].

Bibliografia

- Affelt, W., 2009, *Dziedzictwo techniki, jego różnorodność i wartości*, „Kurier Konserwatorski”, 5/2009, s. 5-20
- Ashworth, G., 2007, *Sfragmentaryzowane dziedzictwo: sfragmentaryzowany instrument sfragmentaryzowanej polityki*, [w:] G. Ashworth, *Dziedzictwo kulturowe w XXI w. Szanse i wyzwania*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, s. 29-42
- Batko, R., 2012, *Czym jest dla mnie humanistyczne zarządzanie?* [w:] E. Orzechowski, Ł. Gawęł (red.) *Zarządzanie. Kultura .Media. Dziedzictwo*, Wydawnictwo Attyka, Kraków, s. 246-251
- Gawęł, Ł., 2011, *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Gawęł, Ł., 2012, *W cieniu Zagłębia Ruhry? O potencjale kulturowym obiektów poprzemysłowych województwa śląskiego, wpisanych w obręb Szlaku Zabytków Techniki*, [w:] K. Skalski, Ł. Gawęł (red.), *Od hałdy do kultury*, Wydawnictwo Attyka, Kraków, s. 17-32
- Hajduga, A., 2016, *Portfolio Szlaku Zabytków Techniki województwa śląskiego*, [w:] E. Bogacz-Wojtanowska, Ł. Gawęł, A. Góral (red.), *Szlaki kulturowe jako medium zmian w kulturze*, Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Małopolski, Kraków, s. 51-87
- Handsuh, H., 2016, *Założenia konferencji*, [w:] *Nowe otwarcie dla turystyki – niematerialne dziedzictwo przemysłowe. XII Międzynarodowa Konferencja na temat turystyki dziedzictwa przemysłowego*, Urząd Miejski w Zabrze, Zabrze, s. 11-18
- Industriada 2015 – materiały prasowe*, <http://industriada.pl/Media/Default/Industriada%202015/konferencja%20programowa%2028%20maja/Konferencja%20programowa%2028%20maja%20-%20INDUSTRIADA%202015.pdf> [12.06.2015]

- Industriada* 2016 – materiały prasowe,
<http://industriada.pl/Media/Default/INDUSTRIADA%202016/konferencja%20prasowa%203/INFORMACJA%20PRASOWA%20INDUSTRIADA%202016.pdf> [26.02.2017]
- Kostera, M., 2012, *Manifest humanistyczny o zrównoważone zarządzanie*, [w:] E. Orzechowski, Ł. Gawęł (red.) *Zarządzanie. Kultura .Media. Dziedzictwo*, Wydawnictwo Attyka, Kraków, s. 9-14
- Mikos von Rohrscheidt, A., 2008, *Kulturowe szlaki turystyczne – próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania*, „Turystyka kulturowa”, Nr 2/2008 (Grudzień 2008), s. 17-31
- Mikos von Rohrscheidt, A., 2010, *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Wydawnictwo Proksenia, Kraków
- Orzechowska-Kowalska, K., 2009, *Europejskie Szlaki Kulturowe Rady Europy*, „Turystyka kulturowa”, Nr 12/2009 (Grudzień 2009), s. 4-20
- Piotrowska, A., 2012, *Rewitalizacja obszarów staromiejskich i przemysłowych*, [w:] K. Skalski, Ł. Gawęł (red.), *Od hałdy do kultury*, Wydawnictwo Attyka, Kraków, s. 81-93
- Piotrowski, P., Czerny, K., 2017, *Współpraca na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego z wykorzystaniem analizy sieci społecznych*, „Turystyka kulturowa”, Nr 1/2017 (styczeń-luty 2017), s. 160-170
- Pokojska, W., 2016, *Analiza interesariuszy szlaków kulturowych* [w:] E. Bogacz-Wojtanowska, Ł. Gawęł, A. Góral (red.), *Szlaki kulturowe jako medium zmian w kulturze*, Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Małopolski, Kraków, s.187-240
- Skalski, K., 2010, *Słowo wstępne*, [w:] K. Skalski (red.) *O budowie metod rewitalizacji w Polsce – aspekty wybrane*, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 5-9

Strony internetowe

- www.wiener-gasometer.at/en [14.05.2015]
- www.gasometer.de/de/ [31.05.2015]
- www.landschaftspark.de/ [14.06.2015]
- www.erih.de [28.02.2017]
- www.fagus-grecon.de [16.03.2017]
- www.fagus-werk.com/de [28.02.2017]
- www.unesco.pl/?id=293 [28.02.2017]
- www.zabytkotechniki.pl [28.02.2017]
- www.forumrewitalizacji.pl/ [10.02.2017]

Industrial Culture Routes as an Element of the Revitalization Process of Postindustrial Areas

Keywords: culture route, revitalization, European Route of Industrial Heritage, Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego

Abstract

The article is based on the juxtaposition of two processes – the revitalization of postindustrial areas, and the creation of cultural routes, also on an analysis of commonalities. This derives from the observation, that while searching for new functions of revitalized areas, they are usually being found within cultural tourism, especially in cultural routes. The first part of the paper is devoted to the benefits of belonging to a cultural route, and shows the case study of the European Route of Industrial Heritage, as the most representative in this context. The second one is an attempt to characterize chosen aspects of the relation between the revitalization process and the development of cultural tourism.